

RADICALISERING NAAR GEWELDDADIG EXTREMISME

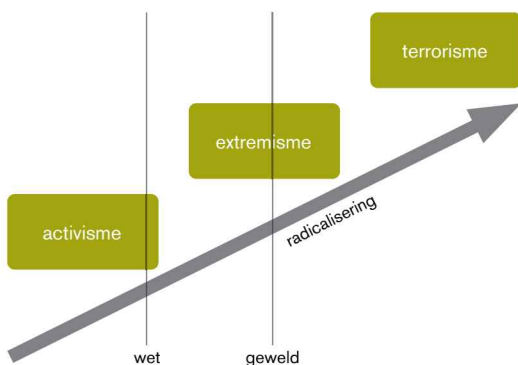
Het belang van de democratische rechtsstaat

Kees van den Bos*

'Het moet radicaal anders, want zo gaat het niet goed!' Wie heeft dat niet eens gedacht? Het kan inderdaad goed zijn om soms het roer radicaal om te gooien. Maar waar ligt hierbij de grens? Die grens ligt voor een belangrijk deel bij de democratische rechtsstaat. Opkomen voor en versterken van die rechtsstaat vormt daarom een belangrijke opdracht.

1 Radicalisering

Radicalisering wordt veelal als een proces beschouwd waarbij enkele individuen of groepen in de verleiding kunnen komen om over te gaan tot illegaal en gewelddadig gedrag. Het gaat dus om een scherpe focus op het wel of niet met geweld overtreden van de wet om aldus doelen te proberen te verwezenlijken die radicaliserende personen of groeperingen belangrijk en achtenswaardig vinden. De volgende figuur geeft dit radicaliseringsproces schetsmatig weer:¹

Figuur 1. Fasen van radicalisering

Deze figuur geeft het radicaliseringsproces weer waarover dit artikel gaat. In dit proces zijn activisme, extremisme en terrorisme verschillende fasen van radicalisering. Een belangrijke vraag bij elk radicaliseringsproces is de vraag wat personen beweegt om de wet te overtreden en te trachten met geweld hun doelen te bereiken.

De nadruk in radicaliseringsonderzoek ligt veelal op processen van toenemende bereidheid om radicale veranderingen in de samenleving na te streven en/of te steunen, zo nodig op een ondemocratische manier.² Hierbij gaat de aandacht uit naar veranderingen die in strijd zijn met of een bedreiging kunnen vormen voor de democratische rechtsorde. Bij het nadenken over, en mogelijk interveniëren op processen van radicalisering, is het essentieel is om een onderscheid te maken tussen personen en organisaties die zich aan de wet houden en personen en organisaties die met hun activiteiten de wet overtreden en rechtsregels schenden. Het is ook belangrijk om gewelddadige en niet-gewelddadige acties duidelijk van elkaar te onderscheiden. Daarom maak ik een onderscheid tussen activisme, extremisme en terrorisme.

Activisme wordt hierbij gedefinieerd als een toestand waarin personen of groepen mensen hun doelen proberen te bereiken door middel van buitenparlementaire activiteiten, maar daarbij veelal binnen de grenzen van de wet opereren. In sommige gevallen overtreden activisten de wet, maar hun activiteiten zijn er in de kern niet op gericht om de democratische rechtsstaat te ondermijnen. Extremistische organisaties zijn wel bereid om in ernstige mate de wet te overtreden. Met de term *extremisme* doel ik op het optreden van personen of groepen die met opzet de wet overtreden en tot illegale, soms gewelddadige actie overgaan. Wanneer dat laatste het geval is, spreken we van *gewelddadig extremisme*. Ten slotte verwijfs ik met de term *terrorisme* naar het

* Prof.dr. K. van den Bos is hoogleraar Sociale Psychologie en hoogleraar Empirische Rechtswetenschap aan de Universiteit Utrecht.

1 De materie die hier wordt besproken is complex. Voor een uitgebreidere onderbouwing en uitleg van de argumenten in dit artikel, zie K. van den Bos, *Waarom mensen radicaliseren. Hoe waargenomen onrechtvaardigheid radicalisering, extremisme en terrorisme aanwakkert*, Amsterdam: Prometheus 2019. De hier gepresenteerde figuur is een geactualiseerde en verbeterde versie van het radicaliseringsmodel uit dat boek.

2 Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, *Animal rights extremism in the Netherlands. Fragmented but growing*, Zoetermeer: AIVD 2009; 'Extremisme. Wat verstaat de AIVD onder extremisme?', AIVD, www.aivd.nl/onderwerpen/extremisme; Van den Bos 2019.

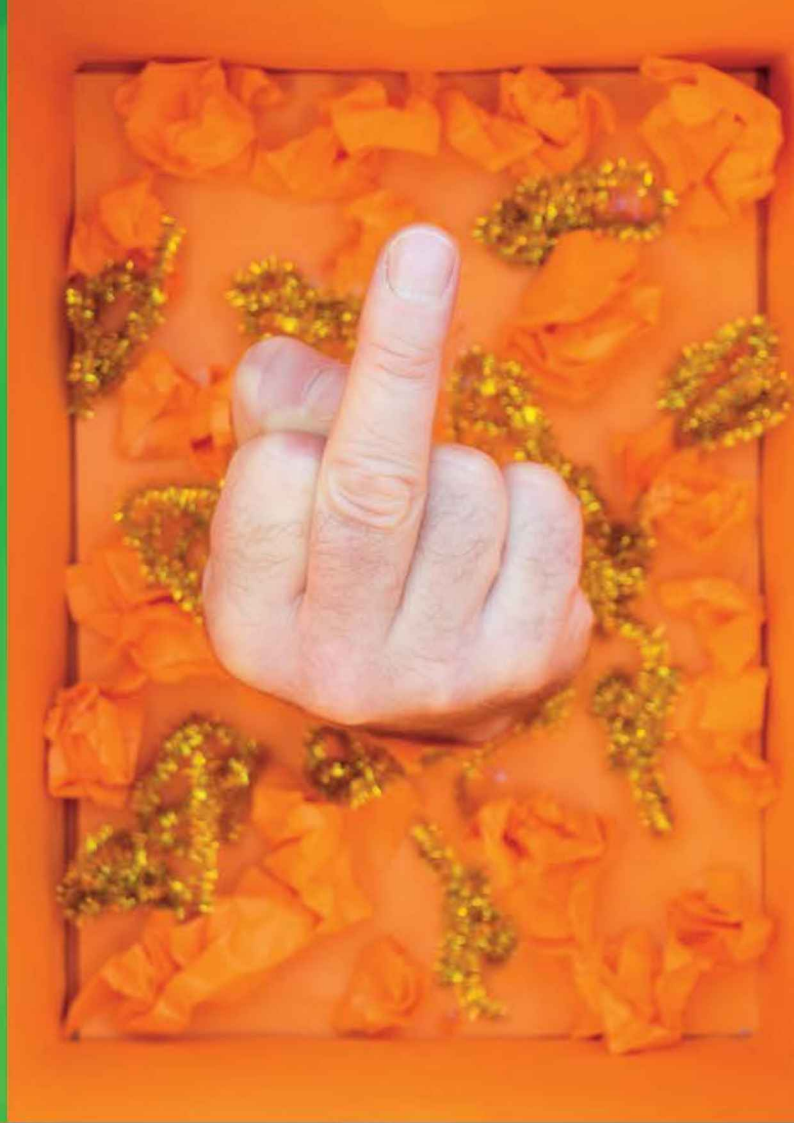

Foto: Manon Heinsman | © Ars Aequi

uit ideologische motieven dreigen met, voorbereiden of plegen van op mensen gericht ernstig geweld, dan wel daden gericht op het aanrichten van maatschappij-ontwrichtende zaakschade, met als doel maatschappelijke veranderingen te bewerkstelligen, de bevolking ernstige vrees aan te jagen of politieke besluitvorming te beïnvloeden.³

2 Psychologie en rechtswetenschap

Een belangrijke vraag in elk radicaliseringsproces⁴ is dus wat personen beweegt om eventueel de wet te overtreden en te trachten met geweld hun doelen te bereiken. Voor het beantwoorden van deze belangrijke vraag vullen inzichten uit de psychologische wetenschap en de rechtswetenschap elkaar in belangrijke mate aan. Deze wetenschapsgebieden met elkaar gecombineerd geven aan hoe diverse radicaliseringsprocessen te duiden en hoe te handelen.

Het recht leert ons bijvoorbeeld dat een focus op geweld en de rechtsstaat niet zonder problemen is. Zo vormt lang niet elke samenleving een legitieme rechtsstaat en fungeert lang niet elke democratie op een goede wijze. Bovendien kunnen ook binnen een over het algemeen goed functionerende democratische rechtsstaat zaken flink misgaan.⁵ Het recht kan ook te langzaam inspelen op bepaalde in de maatschappij gewenste veranderingen.⁶

De nadruk leggen op omslagpunten die tot gewelddadig extremisme leiden maakt duidelijk dat legale en vooral vreedzame vormen van het uiten van maatschappelijk ongenoegen getolereerd kunnen en moeten worden, ook al wijken ze erg af van de status quo of van je eigen meningen

Maar de nadruk leggen op omslagpunten die tot gewelddadig extremisme leiden maakt wel duidelijk dat legale en vooral vreedzame vormen van het uiten van maatschappelijk ongenoegen getolereerd kunnen en moeten worden, ook al wijken ze erg af van de status quo of van je eigen meningen. Bepaalde vreedzame vormen van ongenoegen uiten kunnen weliswaar in sommige gevallen het voorportaal naar radicaler gedachtegoed zijn, maar veelal blijkt dat dit een grote stap is voor veel mensen en groeperingen: het op een gewelddadige manier schenden van de democratische rechtsorde is mentaal en anderszins een hele hobbel voor de meeste personen en groepen.⁷ Daarom ben ik van mening dat activisten die op een overwegend vreedzame wijze actievoeren hierin niet moeten worden afgeremd. Wel moeten zij worden

aangespoord om op een vreedzame wijze hun acties te voeren en moeten zij worden aangemoedigd om de wet niet te overtreden.⁸

Wanneer concreet illegaal en gewelddadig gedrag optreedt, moeten we hier sterk tegen optreden. En we moeten niet naïef zijn: wanneer mensen sympathie gaan vertonen voor het op illegale en gewelddadige wijze verwezenlijken van bepaalde doelen, dan is het tijd om alert te worden. Hierbij moeten we niet te afwachtend zijn. De psychologie leert ons immers dat onze denkprocessen ons voorbereiden op het vertonen van bepaald gedrag.⁹ Met andere woorden, radicale gedachten kunnen gemakkelijk leiden tot radicale gedragingen. Zeker wanneer mensen oprecht van mening zijn dat zij strijden voor een moreel goede zaak, dan kampen zij tegen het onjuiste in de wereld en voelen zij zich soms al snel gerechtvaardigd om met geweld of op een illegale wijze hun (in hun ogen) goede doelen te verwezenlijken.¹⁰

We doen er daarom verstandig aan om niet te wachten totdat alleen strafrechtelijk ingrijpen, of zelfs ingrijpen met politie- of militair geweld mogelijk is. Maak ook bijvoorbeeld in preventieve zin gebruik van de wijkagent, die in de haarvaten van de samenleving vroegtijdig kan signaleren als bepaalde zaken in de samenleving dreigen mis te gaan. Dit is al jaren onderdeel van het Nederlandse anti-radicaliseringsbeleid, waarbij de ene maatregel (zoals strafrechtelijk optreden) de andere maatregel (zoals preventieprogramma's) niet uitsluit.¹¹ Met een dergelijke aanpak kan veel ellende en ook extremistisch en terroristisch geweld voorkomen worden. Ook is het deradicaliseren in vroegtijdige fasen minder moeilijk dan wanneer mensen reeds zijn overgegaan tot extremistisch of terroristisch geweld of zich anderszins sterk hebben geëngesteld aan extremistisch of terroristisch gedachtegoed.¹²

3 Opkomen voor en versterken van de democratische rechtsstaat

Zowel bij linksextremisme, rechtsextremisme, moslimextremisme als andere vormen van radicalisering dienen dedain voor democratische beginselen, minachting voor de rechtsstaat en daarbij behorende personen en sympathie voor geweld om belangrijke doelen te verwezenlijken te worden opgevat als alarmlichtjes: let op, belangrijke zaken kunnen hier misgaan! We moeten hier niet naïef in zijn, en opkomen voor het belang van vreedzaam samenleven in onze democratische rechtsstaat. Tegelijkertijd moeten we blijven werken aan het verbeteren van die democratische rechtsstaat en het openhouden van onze samenleving.¹³ Er vinden ook in onze democratische rechtsstaat misstanden plaats, zoals de recente toelagenaffaire aantoonde. Hier attender op reageren, zodat eventuele fundamentele onrechtvaardigheden eerder worden herkend en tijdiger worden aangepakt is daarbij aangewezen. Een synergie tussen psychologische en juridische benaderingen van radicalisering kan hierbij belangrijk zijn.

3 AIVD 2009; Van den Bos 2019.

4 Bijvoorbeeld radicalisering van (sommige) linkse en rechtse personen en ook van (sommige) moslims en 'complotdenkers'.

5 Denk bijvoorbeeld aan de recente toelagenaffaire in ons land.

6 K. van den Bos, *Kijken naar het recht* (oratie Utrecht), Utrecht: Universiteit Utrecht 2014, <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/306707>.

7 Van den Bos 2019.

8 Ik sluit me in die zin aan bij de ideeën over burgerlijke ongehoorzaamheid van Schuyt en vind burgerlijke ongehoorzaamheid acceptabel wanneer het openlijk, gewetensvol en zonder gebruik van geweld plaatsvindt en in overeenstemming met de doelen die de radicalen proberen te bereiken. Zie C.J.M. Schuyt, *Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid*, Rotterdam: Universitaire Pers 1972.

9 W. James, *The principles of psychology*, Cambridge, MA: Harvard University Press 1890.

10 Van den Bos 2019.

11 Zie bijvoorbeeld 'Integrale aanpak terrorisme', NCTV, www.nctv.nl/onderwerpen/integrale-aanpak-terrorisme en NCTV, *Rapportage Integrale aanpak terrorisme. December 2017 – april 2019*, Den Haag: NCTV 2019 www.nctv.nl/documenten/rapporten/2019/04/18/rapportage-integrale-aanpak-terrorisme.

12 Van den Bos 2019.

13 Zie bijvoorbeeld 'Security in Open Societies (SOS)', Universiteit Utrecht, www.uu.nl/onderzoek/instituten-voor-open-samenlevingen/security-in-open-societies-sos.